

کتاب

ایران‌شناسی: بیست گفتار پژوهشی ایران‌شناسی، (یادنامه استاد ا. و. ویلیامز جکسون)، ترجمه جلیل دوستخواه، انتشارات آگه، تهران ۱۳۸۴، ۳۵۵ صفحه.

آبراهام ولنتین ویلیامز جکسون^۱ (۱۸۶۲، نیویورک - ۱۹۳۷) در سال ۱۸۸۳ با درجه ممتاز از کالج کلمبیا فارغ‌التحصیل شد. در آخرین سال دوره لیسانس بود که راه مطالعه زبان سنسکریت را به رهنمونی پری^۲ در پیش گرفت و متعاقباً به مطالعات اوستایی پرداخت و سرتاسر زندگی علمی خود را وقف آن کرد. دستور زبان اوستا در مقایسه با سنسکریت^۳ از جمله مهم‌ترین آثار اوستا وی، در سال ۱۸۹۹، زرتشت، پیامبر ایران باستان^۴ را منتشر کرد که، به لحاظ بازآفرینی یک شخصیت بزرگ دینی، تحقیق علمی پرارزشی است. ایران در گذشته و حال^۵، ثمره نخستین سفر او به ایران همچنان از قسطنطنیه تا مین عمر خیام^۶ حاکی از آن‌اند که علاقه او به ادوار باستانی و میانه ایران محدود نبوده و ادبیات منظوم فارسی نو نیز برایش جاذبه داشته است. پس از انتشار اوراق مانوی ترفان به چندین گویش فارسی میانه به همت مولر^۷ و زالمان^۸ آیین مانوی کانون اصلی پژوهش‌های او شد.

جکسون همواره گرایش آشکاری به سرزمین همسایه ایران، هندوستان، داشت. از آثار او، در این زمینه می‌توان به تاریخ هندوستان^۹ در ۹ جلد اشاره کرد.

جکسون در سال ۱۹۳۱ به بیماری سختی مبتلا شد و در سال ۱۹۳۷، که سرگرم آماده کردن کتاب دیگری درباره آیین مانوی بود، درگذشت. یادنامه ایران‌شناسی^{۱۰} در سال ۱۹۵۴ هفده سال پس از درگذشت جکسون، به همت انجمن خاورشناسی ک. ر. کاما^{۱۱}، در بمبئی منتشر شد.

1) A. V. Williams Jackson

2) PERRY

3) *An Avesta Grammar in Comparison with Sanskrit*

4) *Zoroaster, the Prophet of Ancient Iran*

5) *Persia Past and Present*

6) *From Constantinople to the Home of Omar Khayyam*

7) MILLER

8) SALEMANN

9) *History of India*

10) *prof. Jackson Memorial Volume: Papers on Iranian Subjects*

11) K. R. Cama Oriental Institute

گاه، از حیث مضمون یا ساختار و وزن و قافیه و ردیف و استفاده از ترکیبات، با شعر شاعرانی چون عنصری، فرخی سیستانی، ناصر خسرو، عبدالواسع جبلی، امیرمعزی، خاقانی، مولوی، نزاری قهستانی، خواجوی کرمانی، سلمان ساوجی، امیرخسرو دهلوی، حافظ، اقبال، نادرپور و شاملو تطبیق داده شده است.

کتاب‌شناسی سنائی با معرفی ۸۶ اثر، نمایه برخی از صناعات و نکات ادبی، لغات و اصطلاحات شرح شده، نام‌ها، موضوعات، هر یک جداگانه، در ضمایم آمده است. از این پیوست‌ها، به‌ویژه نمایه صناعات و نکات ادبی و نیز نمایه مفصل لغات و اصطلاحات شرح شده در کار پژوهش زبانی و ادبی بسیار مفید است. نمایه عنوان و شماره غزل‌ها در آغاز کتاب، پس از فهرست مندرجات، جای دارد.

مؤلف، در پیشگفتار، ویژگی‌های سبک سنائی را برشمرده است. استفاده از ترکیبات زیبایی چون قبله حسن، گنج خوبی، پخته عشق، اسب فراق، کدخدای جان، ماه در کف داشتن، خورشید در برداشتن، گل آبدارِ نوروزی، صحرای فلک، کژدم مشکین، حجره مهجوران، دبیرستان عشق؛ آوردن مفردات و ترکیبات مصرع اول یک بیت در مصرع دوم غالباً با مفهومی تازه (چنگ‌وار آهنگ برکش راه مست‌انگیز را راه مست‌انگیز برزن مست بیگه خیز را)؛ کاربرد پربسامد جناس از جمله این ویژگی‌ها ذکر شده است.

الفاظ و ترکیبات و معانی اشعار سنائی، آنجا که با اشعار شاعران معاصر سنجدیده می‌شود، درخور توجه است. نمونه‌های آن است ترکیب «خنده گریستن» و «گریه خندیدن» که در اشعار صائب و نیز شعر بلند «با گریه بخند» نصرت

این یادنامه مشتمل است بر درآمد، یادداشت مترجم، پیشگفتار، شمه‌ای از زندگی‌نامه پروفیسور جکسون، و کتاب‌شناسی آثار او.

بیست گفتار حاصل پژوهش و به قلم استادان و صاحب‌نظران غربی و ایرانی است در مباحث گوناگون ایران‌شناسی که به دو دسته تقسیم می‌شوند: دسته اول شامل گفتارهایی درباره خصوصیات زبان‌شناختی و ریشه‌شناختی گزینه‌هایی از متن‌های اوستایی و پهلوی و پازند که هنوز هم فوایدی در بردارند. دسته دوم شامل مقاله‌هایی که در آنها، بیشتر به جنبه‌های کلی‌تر تاریخ و فرهنگ ایران پرداخته شده است. در پایان هر گفتار، حواشی نویسنده و مترجم آمده است. گفتارهای بیست‌گانه به ترتیب الفبائی نام نویسندگان آنها مرتب گشته است.

در پایان کتاب، واژه‌نامه فارسی - انگلیسی و انگلیسی - فارسی، کتابنامه فارسی و لاتینی، و نمایه درج شده است.

مریم رضائی

بقائی (ماکان)، محمد، ستایش عشق، انتشارات نامک، تهران ۱۳۸۵، ۵۷۱ صفحه.

ستایش عشق شرح تطبیقی عاشقانه‌های سنائی است. نویسنده، در پیشگفتار، ضمن بیان مختصری از زندگی‌نامه سنائی و آثار او، به جایگاه وی در تاریخ ادبیات ایران پرداخته و از تأثیر او بر شاعران پس از خود، از گذشته تا به امروز، سخن گفته است. سپس، غزل‌ها، یک به یک، نقل شده و در توضیحات، ذیل لغات و اصطلاحات دشوار هر غزل، شواهدی از اشعار فردوسی، نظامی، حافظ، سعدی، فرخی سیستانی، خاقانی، مولوی، منوچهری، اقبال لاهوری آمده است. این ابیات

رحمانی هم آمده است؛ تشبیه «موی معشوق» به «سلطان شب» در غزلی از سنائی که رحمانی هم در شعر بلند «من آبروی عشقم» در وصف چشم لیلی آورده است (لیلی! چشم خراج سلطنت شب را ...). همین شاعر، در شعر «پیاله دور دگر زد»، در وصف معشوق از تعبیراتی استفاده کرده که نشانه تأثیر غیرمستقیم از سنائی است - در ترکیباتی چون «واللیل مو»، «زلف دودآسا»، «شب چشم»، «مویت کلاف دود».

طرز بیان دیدگاه تقدیرگرایانه در بعضی اشعار شاملو یادآور شعر سنائی است؛ مثلاً حرکت و سکون انسان را عامل توفیق یا عدم توفیق او شمردن:

سنائی:

ز راه رفتن و آسودنم چه سود و زیان
چو هر دو معنی نتوان همی معاینه دید
یکی بسی بدوید و ندید کنگرِ قصر
یکی ز جای نجیبید و پیشگاه رسید

شاملو:

نه در رفتن حرکت بود
نه در ماندن سکونی
شاخه‌ها را از ریشه جدایی نبود
و باد سخن چین
با برگ‌ها رازی چنان نگفت که شاید
دوشیزه عشق من مادری بیگانه است
و ستاره پرشتاب
در گذرگاهی مأیوس
برمداری جاودانه می‌گردد.

سهیلا غضنفری

بندهشن، متن انتقادی (جلد اول)، مصحح و مترجم: فضل الله پاکزاد، مرکز دایرةالمعارف

بزرگ اسلامی، تهران ۱۳۸۴، ۴۱۹ صفحه.

بندهشن به معنای «آغاز آفرینش» یا «بنیاد و اساس» از متون دوره میانه و مهم‌ترین فصول آن درباره آفرینش جهان است. احتمالاً نام اصلی کتاب «زندآگاهی» بوده که نشان می‌دهد بر ترجمه و تفسیرهای اوستا مبتنی بوده است. بندهشن دارای ۳۶ فصل است و مطالب آن در مقدمه به سه مبحث اصلی تقسیم شده‌اند: آفرینش اورمزد و دشمنی اهریمن؛ چگونگی آفریدگان؛ کیانیان. این کتاب مجموعه‌ای است از مطالب گوناگون که از منابع متعدد گردآوری و تلفیق شده‌اند؛ از این رو، نمی‌توان نویسنده واحدی برای آن تعیین کرد. احتمالاً تدوین نهایی آن را فرزند که در قرن سوم هجری می‌زیسته انجام داده است. از بندهشن دو تحریر وجود دارد: بندهشن هندی یا تحریر مختصر که در هندوستان نسخه‌برداری شده است؛ و بندهشن ایرانی یا بزرگ که در ایران نسخه‌برداری شده است.

از بندهشن هندی سه نسخه اصلی (K20a, TD1, K20b, M51) و از بندهشن ایرانی سه نسخه (DH, TD2) در دست است. علاوه بر دو تحریر یادشده، تحریری به پازند نیز موجود است که از آن چند نسخه در دست است و همه آنها از روی نسخه M51 هندی برگردانده شده‌اند. با اطمینان می‌توان گفت که مهم‌ترین منبع بندهشن متن اوستائی گمشده «دام‌دادنسک» درباره آفرینش - که نامی از آن در بندهشن برده نشده - و «چهردادنسک» بوده است.

بندهشن هندی را نخستین بار آنکتیل دوپرون^{۱۲} در سال ۱۷۷۱ چاپ کرد. اولین ترجمه کامل را

را همراه با توضیحات عرضه کرد. کتاب حاضر شامل مقدمه‌ای است کامل و جامع به زبان آلمانی درباره نام بندهشن و شرح مطالب آن، نسخه‌های ایرانی و هندی بندهشن، منبع، تاریخ و مؤلف آن، کارهایی که تاکنون درباره آن شده، دست‌نوشته‌های هندی و ایرانی آن، همچنین روش کار و شرح علائم به کار رفته. سپس آوانوشت پیشگفتار و ۳۶ فصل بندهشن آمده است. در پایان نیز، درباره دست‌نوشته‌های TD1، TD2، K43، DH توضیحاتی داده شده است. اساس کار این کتاب بندهشن ایرانی است. در این پژوهش، تفاوت‌های میان سه دست‌نوشته اصلی بندهشن ایرانی همچنین صورت دست‌نوشته هندی در پانوشت ذکر شده است. هدف از این پژوهش ارائه صورت دیگری از بندهشن با بازسازی صورت اولیه آن نیست بلکه بیشتر آن است که پژوهشگر، از طریق مقایسه و براساس اطلاعات مرتبط، بتواند به صورت صحیح‌تر دست یابد. در این کتاب، نسخه ویرایش‌شده انکلساریا بررسی شده است. کار با این نسخه احتمال خطا را کم و مقایسه ترجمه و آوانویسی متن را ساده‌تر کرده است. در آوانویسی متن و اسامی خاص، که در اصل با الفبای پازند نوشته شده‌اند، از روش

ویندیشمان^{۱۳} در سال ۱۸۶۳ در مجموعه مطالعات زردشتی به چاپ رساند. یوستی^{۱۴} در سال ۱۸۶۸ اولین ویرایش کامل آن را همراه با ترجمه و یادداشت‌ها منتشر کرد. وست^{۱۵} نیز در سال ۱۸۸۰ ترجمه دیگری از آن را عرضه کرد. در سال ۱۹۳۳، بیلی^{۱۶} ویرایش کاملی از متن آن را همراه با ترجمه و یادداشت‌ها به عنوان رساله دکتری خود ارائه کرد اما این اثر هرگز چاپ نشد. او، در این اثر، براساس توضیحات دقیق زبانی، خوانش و نیز ترجمه جدیدی را پیشنهاد کرد. انکلساریا آوانویسی و ترجمه کاملی از بندهشن ایرانی به دست داد که پس از مرگ وی در سال ۱۹۵۶ چاپ شد. در سال ۱۹۲۳، گوتسه^{۱۷} آوانویسی و ترجمه و بررسی فصل بیست و هشتم را انجام داد. شیلدر^{۱۸}، در سال ۱۹۲۶، آوانویسی و ترجمه و یادداشت‌های فصل هشتم را در گزارش پژوهشی خود عرضه داشت. در سال ۱۹۲۷ و ۱۹۲۹، نیپرگ^{۱۹} فصل‌های اول و سوم را در مجموعه گزارش پژوهش‌های مربوط به تقویم مزدیسناي خود چاپ کرد. تقی‌زاده، در سال ۱۹۳۷، بخشی از فصل دوم؛ هنینگ^{۲۰}، در سال ۱۹۴۲، فصل دوم؛ و مکینزی^{۲۱}، در سال ۱۹۶۴، فصل پنجم را ترجمه و تحشیه کردند. زینر^{۲۲}، در سال ۱۹۵۵، آوانویسی و ترجمه و یادداشت‌های مربوط به فصل‌های اول و سوم را ارائه کرد. موله^{۲۳}، در سال ۱۹۵۹، ویرایش و ترجمه چند فصل و ویدنگرن^{۲۴}، در سال ۱۹۶۱، ترجمه فصل اول، سی و سوم و چند فصل پراکنده را منتشر ساخت. مهرداد بهار فهرست واژه‌نامه‌ای پهلوی - پارسی از بندهشن ایرانی را به همراه نمایه‌ای ناقص در سال ۱۹۶۷ چاپ کرد. ج. چوکسی^{۲۵}، در سال ۱۹۸۶، فهرست نیمه کاملی از بندهشن ایرانی شامل اسامی خاص آن

13) F. Windischmann

14) F. Justi

15) E. W. West

16) H. W. Baily

17) A. Gltze

18) H. H. Schaefer

19) H. S. Nyberg

20) W. B. Henning

21) D. N. Mackenzie

22) R. C. Zaehner

23) M. Molá

24) G. Widengren

25) J. K. Choksy

مکنزی پیروی شده است.

یادداشت‌های مفصل و تطبیق دقیق نسخ بندهشن و آوانویسی متن از مزایای این کتاب به شمار می‌رود. اگر مقدمه‌ای به زبان فارسی نیز برای کتاب نوشته می‌شد، استفاده از آن برای علاقه‌مندانی که آشنایی به زبان آلمانی ندارند میسر می‌گشت.

م. ر.

خمامی‌زاده، جعفر، تاریخچه آموزش و پرورش گیلان (از اواخر دوره قاجاریه تا امروز)، انتشارات سنا، تهران، ۱۳۸۴، ۴۶۴ صفحه، مصور.

تاریخچه آموزش و پرورش گیلان حاصل تحقیقات مؤلف و مبتنی بر اسنادی است که وی در پژوهش‌های خود بر آنها دست یافته است.

مؤلف، در دیباچه اثر، با نگاهی کلی به پیدایش خط، مدرسه و مکتب در قرون اولیه هجری، از انجمنی به نام «انجمن خوارزم» یاد می‌کند که، در آن، اندیشه‌مندانی مانند ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، ابوسهل مسیحی درباره مسائل علمی به بحث و گفت‌وگو می‌پرداختند. وی همچنین تحول آموزش و پرورش را در ادوار تاریخی ایران - عصر فرمانروایی قوم مغول، صفویان، افشاریه، و قاجاریه - بررسی و از مدرسه‌های قدیمی دوران صفویه یاد می‌کند.

بخش اصلی اثر مربوط به آموزش و پرورش در گیلان با ذکر مساجد و مکتب‌خانه‌ها و مدارس قدیم رشت و موادّی که در آنها تدریس می‌شد آغاز می‌گردد سپس به جریان تأسیس مدارس جدید پرداخته می‌شود که، به گزارش مؤلف، به سال ۱۳۱۴/۱۳۲۲ش، در زمان حکومت

شعاع‌السلطنه فرزند ناصرالدین شاه، بازمی‌گردد. از این تاریخ تا سال ۱۳۳۸ق (طی ربع قرن)، از ۲۸ مدرسه که در رشت و حومه آن فعال بوده‌اند، از جمله مدرسه آرامنه، مدرسه متوسطه ابن سینا که مبلغان پروتستانی امریکایی بنیان نهادند همچنین مدرسه یونانی‌ها و روس‌ها، نام برده می‌شود. تأسیس مدارس به دست خارجی‌ان نشان می‌دهد که روح تساهل بر محیط فرهنگی حاکم بوده است.

خمامی‌زاده نهضت جنگل را آغاز تحول در فرهنگ گیلان و آموزش و پرورش آن دانسته و مدارس آن ایالت را از تاریخ پیدایش این نهضت تا سال ۱۳۱۵ش معرفی کرده است. وی، به دلیل اهمّیت دبیرستان شاهپور (شهید بهشتی کنونی) و نقش آن در پرورش مردان کارآمد و افتخارآفرینی چون محمد معین، فصلی را به آن اختصاص داده و، با ذکر جزئیات، مراحل تأسیس، محلّ و بنا و مدیران و فعالیت‌های آموزشی و جنبی آن را وصف و معرفی کرده است. مؤلف تحت عناوین «نقش جمعیت‌های فرهنگی در رشد اندیشه‌ها پس از مشروطه»، «آموزش و پرورش زنان در گیلان»، «مدارس کودکان استثنائی»، «مدارس فرزندان شاهد» به شئون گوناگون آموزش و پرورش در گیلان پرداخته است. همچنین نقش تربیت بدنی در مدارس استان و وضعیت آموزش و پرورش در شهرهای استان به‌ویژه در سال‌های پس از انقلاب در این کتاب بررسی شده است.

جعفرشجاع کیهانی

دانشنامه زبان و ادبیات فارسی ازبکستان (قرن بیستم تاکنون)، گروه نویسندگان به سرپرستی عباسعلی وفایی، انتشارات بین‌المللی الهدی، تهران ۱۳۸۵، ۱۶+۶۲۷ صفحه.

حجم مقاله‌ها از حدود ۱۰۰ تا حدود ۲۰۰۰ کلمه است. نمونه اشعار گاه حجم زیادی از مقاله را اشغال کرده است. در پایان هر مقاله، منابع ذکر شده است. همچنین، در پایان کتاب، فهرست الفبائی منابع به زبان‌های فارسی و ازبکی و روسی آمده است.

شیوۀ انتخاب عنوان مدخل با آنچه در دانشنامه‌نگاری متداول است تفاوت دارد. در نام اشخاص، اسم کوچک و سپس نام خانوادگی آمده است؛ مثلاً «ابوالقاسم لاهوتی» به جای «لاهوئی»، «ابوالقاسم». همچنین مدخل‌های متعلق به اصطلاحات و برنامه‌های تلویزیونی و مقاله‌ها و شهرها و کتاب‌ها و مجموعه‌ها و نشریه‌ها به صورت عنوان‌هایی نظیر «اصطلاح آله»، «برنامه تلویزیونی رنگین کمان»، «خلاصه پایان‌نامه زبان و سبک رحیم جلیل»، «شهر بخارا»، «کتاب تاجیکان فاریش»، «مجموعه ارمان»، «نشریه آواز سمرقند» درآمده‌اند که خلاف رسم است و طبعاً کار مراجعه را دشوار می‌سازد.

عنوان‌هایی نظیر «خلاصه پایان‌نامه...» نمونه‌ای بارز از ناشیگری در انتخاب مدخل است و از اثرآفرینانی در سطح دانشگاهی بعید و دور از انتظار می‌نماید.

س.غ.

روزنتال، فرانتز، دستور زبان آرامی کتاب مقدس، ترجمه و پژوهش سعید عریان، پژوهشکده زبان و گویش با همکاری اداره کلاً امور فرهنگی، تهران ۱۳۸۳، ۲۰۷ صفحه.

آرامیان مردمانی سامی بودند که در هزاره دوم پیش از میلاد در شام و بین‌النهرین زندگی می‌کردند. زبان آرامی به تدریج جای زبان آکدی را گرفت و در

دانشنامه زبان و ادبیات فارسی ازبکستان به قلم گروه مؤلفان (اصل‌الدین قمرزاده، عباسعلی وفایی، جعفر خالمؤمن‌اف) حاوی ۴۵۰ مدخل است. پیشگفتار از عباسعلی وفایی است. دانشنامه شرح حال و آثار چهره‌های برجسته ادبی، شاعران و دانشمندان و نویسندگان معاصر عرصه زبان و ادب فارسی ازبکستان را دربردارد. پیش از این، در بخش ادبیات آسیای میانه دانشنامه ادبیات فارسی به سرپرستی حسن انوشه، اطلاعاتی در باب احوال و آثار چندتن از ادیبان و دانشمندان معاصر فارسی‌زبان ازبکستان آمده بود. اما، چنان که در پیشگفتار دانشنامه زبان و ادبیات فارسی ازبکستان خاطر نشان شده، بسیاری از ادیبان فارسی‌زبان حوزه ادبی و فرهنگی ازبکستان در آن از قلم افتاده‌اند. از این رو، جا داشت دانشنامه‌ای از این دست به قلم نویسندگان بومی تدوین شود. در این دانشنامه، درباره کسانی که خارج از خاک ازبکستان متولد شده‌اند اما در این سرزمین زندگی و کار کرده‌اند نیز اطلاعات مختصری داده شده است. همچنین، راجع به محققان و مترجمانی که در معرفی ادبیات فارسی سهیم بوده‌اند و نیز در باب محافل ادبی، تذکره‌ها، نشریه‌ها، مراکز و بنیادها، جنگ‌ها (نشریه‌های ادبی)، و گزیده‌های شعر فارسی اطلاعات سودمندی به دست داده شده است. علاوه بر این، در پایان برخی مدخل‌ها نمونه‌ای از آثار و اشعار عیناً نقل یا تحلیل و بررسی شده است.

مدخل‌ها، علاوه بر نام چهره‌های ادبی و علمی و فرهنگی و آثار و مجموعه‌ها و نشریات ادبی، اصطلاحات، انجمن‌ها، برنامه‌های تلویزیون، پایان‌نامه‌های دانشگاهی، شهرهای مهم را نیز شامل است.

منطقه‌ای که امروزه خاورمیانه نامیده می‌شود منزلت زبان فرهنگی یافت. این زبان آرامی در میان قوم یهود نیز رایج و جانشین عبری شد. آرامیان زبان خود را به خطی که از فنیقیان گرفته بودند می‌نوشتند. بخشی از متون عهد عتیق و تلمود بابلی و تلمود اورشلمی به آرامی نوشته شده است. دولت هخامنشی زبان آرامی را زبان رسمی خود اختیار کرد. گویشی از زبان آرامی که در امپراتوری هخامنشی رواج داشته آرامی امپراتوری نام گرفت. پس از سقوط هخامنشیان، کاتبان هرگاه از نوشتن به آرامی درمی‌ماندند، جمله‌ای یا کلمه‌ای به فارسی میانه یا پهلوی اشکانی یا سغدی یا خوارزمی به کار می‌بردند. پس از متروک شدن آرامی، متون فارسی میانه، پهلوی اشکانی، سغدی و خوارزمی به خط آرامی نوشته شد. ضمناً واژه‌هایی که کاربرد زیاد داشتند همچنان به زبان و خط آرامی نوشته شدند. این واژه‌ها هزوارش نام داشتند که در هر محلی به زبان همان محل خوانده می‌شدند. برای دست یافتن به نظام هزوارش‌ها، آشنایی و تسلط بر زبان‌های سامی به‌ویژه آرامی ضرورت دارد.

دستور زبان آرامی کتاب مقدس معتبرترین و جامع‌ترین و مفیدترین منبع در دستور زبان آرامی و از مهم‌ترین منابع محلّ مراجعه دانشجویان رشته سامی‌شناسی در دانشگاه‌های اروپاست. بنا به قول مؤلف، این دستور زبان دو هدف دارد: آشناسازی فرد مبتدی با عناصر زبانی؛ آماده‌سازی او برای پژوهش در حوزه آرامی‌شناسی. دستور زبان‌های آرامی کتاب مقدس معمولاً با این فرض نوشته می‌شوند که خواننده، از پیش، دارای آگاهی مناسبی از عبری کتاب مقدس است. از این رو، درباره زبان عبری اطلاعاتی به دست داده نشده

است. همچنین درباره زبان‌های سامی به بحث تفصیلی پرداخته نشده است. اساس این دستور متنی است که در *Kittel Bibel* ویرایش سوم *Biblia Hebraica* (اشتوتگارت ۱۹۳۷) تدوین و به نفع R. Kittel چاپ و منتشر شده است.

سعی مترجم بر آن بوده که بتواند امکان فراگیری این زبان برای استفاده از متون باستانی به جا مانده را تا اندازه‌ای فراهم سازد، به‌ویژه اگر به این امر توجه داشته باشیم که مجموعه نظرگیری از مواد نوشتاری دوره هخامنشی و یکی از تحریرهای کتیبه بزرگ بیستون به آرامی است. ضمناً هزوارش‌های موجود در متون پهلوی و پارتی اصل آرامی دارند. سرانجام، گوشه‌ای از منابع تاریخ و فرهنگ ایرانی متون به جا مانده از زبان آرامی است.

در کتاب حاضر، پس از پیشگفتار مترجم و مقدمه، در ۱۴ بخش به بررسی مسائل نوشتاری و دستوری زبان آرامی پرداخته شده است. در پیشگفتار، ضرورت ترجمه این اثر و روشی که در ترجمه به کار رفته بیان شده است. در پایان کتاب، واژه‌نامه‌ای کوتاه و فهرست منابع فارسی و عربی و به زبان‌های دیگر درج شده است.

از آنجا که این اثر یکی از معتبرترین منابع در زمینه دستور زبان آرامی است، برگردان آن به فارسی می‌تواند منبع مفیدی برای فارسی‌زبانان علاقه‌مند باشد.

م. ر.

زمرّدیان، رضا، *واژه‌نامه گویش قاین، فرهنگستان زبان و ادب فارسی (نشر آثار)*، تهران ۱۳۸۵، ۲۴۹ صفحه.

گویش‌ها و زبان‌های محلی منابع بسیار غنی برای

ساقی‌نامه‌ها، نگرش کلی خویش نسبت به ساقی‌نامه‌ها در ادب فارسی را شرح می‌دهد. در بخش دوم، ضمن پرداختن اجمالی به شرح حال ۴۲ تن از ساقی‌نامه‌سرایان نمونه‌هایی از اشعار آنان را نقل می‌کند.

علاوه بر ستایش می و می‌گساری، مضامینی چون شاه‌بازی، عیش‌پرستی، افیون، و مسائل مربوط به زناشویی را در این اشعار می‌توان سراغ گرفت.

در ساقی‌نامه، رویکرد اخلاقی مؤلف بر تحلیل ادبی وی سایه افکننده و گزارش او را به بیانیه اخلاقی نزدیک و از نقد ادبی دور ساخته است. وی ساقی‌نامه‌های فارسی را متأثر از خمیازات شاعران عربی‌گو شمرده که در شعر کلاسیک فارسی در انواع قوالب - قصیده، مثنوی، قطعه، ترجیع‌بند، مستزاد - تمرین شده است.

محدودیت دامنه تاریخی دید مؤلف نیز به وسعت کار آسیب زده است. مؤلف پایان مقطع زمانی بررسی خود را قرن دوازدهم اختیار کرده حال آنکه پس از آن تا دوران معاصر این نوع ادبی در قوالب‌گوناگون به حیات خود ادامه داده است. در این تحقیق، هرگاه به شعر معاصر نیز توجه می‌شد، شواهد زنده و گویایی از مضامین «ساقی‌نامه‌ای» منتها در فضای عاطفی و فکری متفاوت و خورای بررسی جداگانه در آن کشف می‌شد.

از آن جمله، محض نمونه، قطعه «جادوی بی‌اثر» از فریدون مشیری را می‌توان شاهد آورد که با این بند آغاز می‌شود: پرکن پیاله را کاین آب آتشین دیری است ره به حال خرابم نمی‌برد. همچنین قطعه شعر «مستی» از نادرپور و بخش‌هایی از «ناگه غروب کدامین ستاره» ای اخوان ثالث.

پژوهش‌های ادبی و جامعه‌شناختی و مردم‌شناسی‌اند. واژه‌نامه‌های گویشی می‌توانند در حل بسیاری از مشکلات لغوی و دستوری زبان فارسی و نیز در ساختن واژه‌های نو مفید واقع شوند. زمره‌دیوان از فعالان مطالعه در زمینه گویش‌هاست از جمله تألیفات پیشین او اصول فونولوژی و واج‌شناسی و تطبیق آن در گویش قاین (مشهد ۱۳۵۱)؛ راهنمای گردآوری و توصیف گویش‌ها (دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۹) است. گردآوری پیکره زبانی واژه‌نامه گویش قاین از سال ۱۳۳۸ آغاز و طی چندین سال تماس با گویشوران قاینی تکمیل شده است. به گفته مؤلف، بخش توصیف آوایی و دستوری این گویش با عنوان «بررسی گویش قاین» را انتشارات آستان قدس رضوی در سال ۱۳۶۸ به چاپ رساند.

در آغاز کتاب، به اختصار از اوضاع جغرافیایی و تاریخی قاین یاد شده سپس واژه‌های خاص گویش قاینی و واژه‌های مشترک آن گویش و زبان فارسی با دگرگونی‌های آوایی آمده است. پس از آن، نشانه‌های اختصاری و نشانه‌های آوانگاری گویش قاین، واژه‌نامه و گزیده‌ای از امثال قاینی درج شده است.

یلداشکوهی

ساقی‌نامه‌ها (نگرشی به ساقی‌نامه‌ها در ادب فارسی)، به اهتمام سید احمد حسینی کازرونی، انتشارات زوار، تهران ۱۳۸۵، ۲۸۰ صفحه.

ساقی‌نامه‌ها مشتمل است بر پیشگفتار و دو بخش مفصل در بررسی ساقی‌نامه‌ها و ساقی‌نامه‌سرایی در ادب فارسی. در بخش نخست، مؤلف، ذیل عناوینی چون «ساقی از دیدگاه لغت‌نامه‌ها»، «پیشینه ساقی‌نامه‌سرایی» و «سیری در مضامین

غفلت از زمینه‌های تاریخی ساقی‌نامه‌سرایی، تحلیل ریشه‌های رواج می‌گساری و بازتاب آن در ادبیات نیز، جز در بخش مختصر «سخنی پیرامون مسکرات در عهد صفوی»، در این اثر محسوس است.

در هر حال، ساقی‌نامه‌سرایی شاخه‌ای است از درخت تناور ادبیات فارسی در جنب شاخه‌های دیگری چون حماسه‌سرایی، حبسیه‌سرایی، هجویه‌سرایی، شعر صوفیانه و درخور آنکه به‌جد و با دید منتقدانه به آن پرداخته شود نه آنکه به درجه شرح‌حال‌نویسی و شعرگزینی تنزل یابد.

سایه اقتصادی نیا

ضیاء حسینی، محمد، اصول و نظریه‌های آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان (با مجموعه‌ای از فعالیت‌های کلاسی برای آموزش مهارت‌ها، ساختارهای دستوری و واژگان)، سخن، تهران ۱۳۸۵، ۲۱۸ صفحه.

این کتاب برای آموزش زبان و ادبیات فارسی به غیرفارسی‌زبانان تهیه و هدف از انتشار آن آگاه ساختن معلمان از روش‌ها و راهکارهای آموزشی در ارائه نکته‌های زبانی و ادبی و فرهنگی اعلام شده است. مؤلف، در آن، مباحث نظری مربوط به زبان، یادگیری، روش‌ها و راهکارها، چگونگی پرورش مهارت‌های زبان از جمله شنیدن و خواندن و گفتگو کردن و نوشتن، و راهکارهای علمی برای پروراندن این مهارت‌ها را مطرح ساخته و شرح داده است.

در پیشگفتار به چهار عامل مهم که تأثیر بسزایی در یادگیری دارند و در بخش‌های کتاب از آنها گفتگو شده به شرح زیر اشاره رفته است: معلم باید از ماهیت زبان و تار و پود آن آگاهی داشته

باشد؛ بداند که آموزش دادن و یاد گرفتن دو پدیده کاملاً متفاوت است؛ بداند که برای یاری دادن به زبان‌آموز در کسب و ثبت دانش زبانی در ذهن خود چه نقشی ایفا کند؛ اگر بخواهد زبان‌آموز را با زبان و نقش‌های آن آشنا سازد، از چه وسایلی استفاده کند.

ی. ش.

ضیاء حسینی، محمد، روش تدریس زبان فارسی به فارسی‌آموزان خارجی، سخن، تهران ۱۳۸۵، ۲۵۸ صفحه.

درباره آموزش زبان فارسی تاکنون کتاب‌های بسیاری در داخل و خارج از کشور به چاپ رسیده است. از جمله این‌گونه تألیفات می‌توان آموزش زبان فارسی (آزفا) از یدالله ثمره و آموزش زبان فارسی از سید محمد تنویرالدین سیف خدانمایی را نام برد.

مندرجات کتاب حاضر، به دعوی مؤلف، بر پایه تحقیقات جهانی درباره آموزش زبان دوم استوار و به تجربه دو دوره کوتاه‌مدت پی در پی آموزش فارسی‌آموزان خارجی مسبوق است. این کتاب برای پرورش مهارت‌های گوناگون در زبان فارسی تهیه شده و به زبان‌آموزانی اختصاص دارد که بتوانند معنی واژه‌ها و جمله‌های موجود در کتاب‌های فارسی سال‌های اول تا سوم دبستان را بفهمند.

در این اثر، چند نوع متن - شنیداری، خواندنی، گفتگو، شعر - درج شده است. زبان‌آموز، بر پایه دانش دستوری و گنجینه واژگانی خود، با ساخت و معنای متن شنیدنی و خواندنی آشنا می‌گردد و، با این شیوه، فرایند آموزشی را با سه نوع فعالیت طی می‌کند: فعالیت پیش از متن؛

لغات و ذکر ریشه‌های پهلوی و اوستایی (تهران، ۱۳۱۶ یزدگردی) تصحیح و منتشر کرد. نصاب بیرجندی اثر علی اشرف متخلص به صبحی (قرن ۱۲ و ۱۳ هجری) را نیز جمال رضائی با شرح و توضیحات (تهران ۱۳۴۴) به چاپ رسانده است.

فرهاد میرزا نصاب انگلیسی را به فرمان شاهزاده اعتضاد السلطنه در سال ۱۲۸۳ ق / ۱۸۶۶م تصنیف کرده که چاپ سنگی آن منتشر شده است. چاپ جدید با پیشگفتار مهدی محقق در بیان هدف و روش مؤلف آغاز شده است. در واژه‌نامه، ابتدا ابیات نقل شده سپس واژه‌های عربی و فارسی و انگلیسی ذیل هر بیت آمده است. در حواشی نسخه چاپ سنگی یادداشت‌هایی وجود دارد که ظاهراً از خود مؤلف است. محقق در مقدمه اظهار داشته است که این یادداشت‌ها و تصحیحات قیاسی را در زیرنویس آورده، که زیرنویسی در این چاپ مشاهده نمی‌شود. در پایان کتاب، فهرست الفبائی لغات فارسی و انگلیسی درج شده است.

ی. ش.

محقق، مهدی، ششمین بیست گفتار در مباحث علمی و ادبی و فلسفی و گزارش سفرهای علمی و یادبود بزرگان علم و دانش، مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران با همکاری دانشگاه مک‌گیل، تهران ۱۳۸۵، ۳۸۹ صفحه.

نخستین بیست گفتار مهدی محقق با عنوان بیست گفتار در مباحث علمی و فلسفی و کلامی و فرق اسلامی در سال ۱۳۵۵ به نفقه انتشارات مؤسسه مطالعات اسلامی به چاپ رسید. پیش از نشر کتاب، پروفیسور ژوزف فان اِس (Josef VAN ESS) یادداشت‌هایی درباره آن به صورت مقاله نوشت که زنده‌یاد احمد

فعالیت هم‌زمان با شنیدن متن؛ فعالیت‌های پس از شنیدن متن.

کتاب شامل چهل و یک درس با موضوعات متنوع است.
ی. ش.

فرهاد میرزا قاجار، نصاب انگلیسی یا زبان آموز سنی ایران (مشمول بر واژه‌های انگلیسی با معادل فارسی و عربی)، به اهتمام مهدی محقق، مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران با همکاری دانشگاه مک‌گیل، تهران ۱۳۸۵، ۱۶۴ صفحه.

در اصطلاح ادبی، نصاب به کتاب یا رساله‌ای منظوم اطلاق می‌شود که حداقل اطلاعات در علمی خاص را دربر داشته باشد. این روش در علم لغت و فرهنگ‌نویسی هم راه یافت و کتاب حاضر نیز از همین نوع است. مؤلف لغات انگلیسی را به فارسی یا عربی برگردانده و در نظم گنجانده است. با این شیوه، به دلیل خوش‌آهنگ بودن وزن شعر فارسی، یادگیری مقدمات و مبانی و به حافظه سپردن آن آسان می‌گردد. اولین کسی که در کاربست این روش شناخته شده ابونصر محمد بدرالدین فراهی سجزی (وفات: ۶۴۰) بود که کتابی را با عنوان نصاب الصبیبان شامل لغات عربی همراه با معادل فارسی آنها در دو بیست بیت در اوزان متعدّد تصنیف کرد. پس از فراهی، نصاب‌نویسی متداول شد و دانشمندان دیگری به این شیوه آثاری پدید آوردند که از جمله آنها نصاب طبری و نصاب بیرجندی را می‌توان نام برد. نصاب طبری را، در زمان محمدشاه به فرمان اردشیر میرزا، فرمانفرمای طبرستان، امیرتیمور قاجار ساروی سرود. این نصاب را صادق کیا با شرح و توضیح

موقعیت جغرافیائی و تاریخی و سابقه فعالیت‌های فرهنگی و آموزشی گوغر را شرح می‌دهد.

متن کتاب شامل شش فصل است در چهار فصل اول، واژه‌نامه توصیفی، اصطلاحات و کنایات، ضرب‌المثل‌ها، و ترانه‌های عامیانه گویش آمده و، دو فصل دیگر، به شرح اجمالی دستگاه آوایی و ویژگی‌های دستوری گویش اختصاص یافته است. در پایان کتاب نیز اسناد و تصاویر و فهرست مآخذ درج شده است. در این مجموعه، ۱۹۰۰ واژه محلی، ۵۰۰ اصطلاح و کنایه، ۲۵۰ ضرب‌المثل، ۴۳ ترانه عامیانه و ۵۵ دوبیتی فهرست و نقل شده است.

اعراب‌گذاری‌های صورت‌گرفته در رسم الخط فارسی غالباً با آوانگاری‌های انجام‌شده مطابقت ندارد.

در آوانگاری واژه‌ها و اصطلاحات و امثال و ابیات نارسائی‌هایی دیده می‌شود و در جاهایی با اعراب‌گذاری مطابقت ندارد.

آذر کلهر

هوپ مولتون، جیمز، گنجینه مغان، ترجمه تیمور قادری، انتشارات امیرکبیر، تهران ۱۳۸۴، ۲۳۴ صفحه.

گنجینه مغان با عنوان اصلی گنجینه مغان: مطالعه‌ای در آیین زردشتی ۲۶ اثر جیمز هوپ مولتون ۲۷ (۱۸۶۳-۱۹۱۷ م) ایران‌شناس متقدم و صاحب‌نامی است که، در کار خود، بررسی‌های نظری و میدانی را تلفیق کرده است. مولتون آیین زردشت را از آیین

آرام آن را به فارسی ترجمه کرد و در همان چاپ اول درج شد. چاپ دوم به نفقه شرکت انتشار در سال ۱۳۶۳ منتشر شد. چاپ سوم با عنوان نخستین بیست گفتار در سال ۱۳۸۳ انتشار یافت. پس از آن «بیست گفتار» های دیگری از محقق - دومین، سومین، چهارمین، و پنجمین - به ترتیب در سال‌های ۱۳۶۹، ۱۳۷۲، ۱۳۷۶ و ۱۳۷۹ چاپ و منتشر شد.

در ششمین بیست گفتار، علاوه بر مقالات علمی مؤلف، گزارش‌هایی از سفرهای او به مجامع علمی از جمله امارات متحده عربی، تاجیکستان، تونس و جز آنها آمده است. به کوشش مؤلف، همایشی با عنوان «قرطبه و اصفهان، دو مکتب فلسفه اسلامی در شرق و غرب» در اردیبهشت ۱۳۸۱ در اصفهان برگزار گردید که متعاقب آن تاکنون سی اثر نفیس پدید آمده است. گزارش همایش در ششمین بیست گفتار درج شده است.

در پایان کتاب، فهرستی از ۱۲۰ مقاله مندرج در شش بیست گفتار با موضوعات زیر آمده است: زبان و ادبیات فارسی و ادبیات تطبیقی (عربی و فارسی)، تاریخ پزشکی، فلسفه اسلامی، کلام و عقاید و فرق و اسلام‌شناسی، تاریخ علوم در اسلام، گزارش سفرهای علمی، یادبود بزرگان علم و دانش، تصوّف و عرفان. ی. ش.

نقوی، اکبر، فرهنگ گویش گوغر بافت، انتشارات مرکز کرمان‌شناسی، کرمان ۱۳۸۵، ۴۰۰ صفحه.

دهستان گوغر در بخش شمالی شهرستان بافت در جنوب غربی استان کرمان واقع شده است. نگارنده، که خود از گویشوران گوغری است، در مقدمه،

26) *The Treasure of the Magi: A study of Zoroastrianism*

27) James Hope Moulton

رئوس مطالب مربوط به شخصیت، تاریخ و تعالیم زردشت را از گاهان استخراج کرده است. به نظر او، از طریق اسامی وابستگان زردشت مندرج در گاهان می‌توان به جامعه‌ای که وی در آن متولد شده بود پی برد و به این نتیجه قطعی رسید که خود او مغ نبوده است. ظاهراً انتساب زردشت به مغان زمانی صورت گرفته که آنان توانسته بودند در دستگاه دین ایرانی جایگاه خود را مستحکم سازند. وی سپس، با تأکید بر اینکه زردشت به حقیقت والای وحدانیت دست یافته بود، در بحث امشاسپندان، به مفاهیم کلامی و خیر و شر در آیین او می‌پردازد که مسئله گزینش را فراروی انسان می‌نهد و اراده را محور اصلی در کل الهیات این آیین قرار می‌دهد.

اوستا و ترجمه‌ها و بخش‌های آن در فصل سوم با عنوان «بعد از زردشت» بررسی می‌شوند. همچنین مؤلف ادبیات حجیمی به زبان پهلوی (فارسی میانه) را معرفی می‌کند که ترجمه بعضی از بخش‌های گمشده اوستا در آنها حفظ شده و بدین لحاظ ارزشمند است.

به دنبال آن، مؤلف می‌کوشد روند تحوّل دین زردشت بعد از درگذشت او را به اجمال نشان دهد. نخستین گرایش مذهبی تازه در بسای هفت هات دیده می‌شود که نمودار بازگشت طبیعت‌پرستی کهن با اندکی تغییر یعنی قرار دادن ایزدان موکل بر طبیعت فرود خدای برتر است اما هنوز هیچ نشانه‌ای از مغان یا ویژگی‌های دین زردشتی تازه در آن نیست. در یشت‌ها، ایزدان متعلّق به ایرانیان کهن چون میترا (مهر)، اناهیتا (ناهید)، تیشتر (تیر)، فرّوشی (فرور)ها و هوم، که زردشت آنها را از اریکه قدرت به زیر کشیده بود، از نو ظهور می‌کنند. در اینجا مؤلف نشان می‌دهد که مغان مسئول

و احکام مغان همچون در دخمه قرار دادن مردگان، ازدواج با خویشاوندان، و کشتن خرفستران (= جانوران موذی) متمایز می‌دانست.

مولتون این اثر را با مقدمه کوتاهی درباره مغان و سفر آنان به بیت‌المقدس به قصد یافتن مسیح و حضور آنان به هنگام زادن او آغاز می‌کند:

پس آن‌گاه آن سه فرزانه وارد شدند،

با احترام کامل زانو بر زمین زدند

و در حضور او طلا و مَرّ و کندرشان را تقدیم کردند،

نوئل، نوئل، نوئل، نوئل،

پادشاه اسرائیل متولد گشت.

سپس، در هفت فصل، به بررسی تعالیم زردشت، دوران پس از زردشت و اعتقادات راه‌یافته در اوستای متأخر می‌پردازد و دین زردشتی را در جامعه پارسیان (زردشتیان هند) بررسی می‌کند.

در فصل اول با عنوان «زردشت و پارسیان»، مؤلف، بر اساس مدارک موجود، بنیان‌گذار دین پارسیان را به منزله شخصیتی واقعی تلقی و معرفی می‌کند و شرحی از کتاب مقدس پارسیان، **اوستا**، و زبان آن، که از شاخه زبان‌های هند و ایرانی است، می‌آورد. اوستا از نظر زبانی و زمانی مشتمل بر دو بخش است: گاهان و اوستای متأخر. آیین ناب زردشت در گاهان، سروده خود زردشت، عرضه شده است. به قول مؤلف، پس از مرگ زردشت، به دست مغان تغییراتی بنیادین در این دین صورت می‌گیرد. مغان اعضای طایفه‌ای بومی و روحانی شبیه به برهمنان بودند که به دستگاه روحانیت دین پارسی راه یافتند و برخی از عقاید و سنن خاص خود را وارد آن دین کردند.

در فصل دوم با عنوان «آموزه زردشت»، مؤلف

جسد، برخلاف آیین رایج در میان زردشتیان، معمول شده است که مؤلف آن را بازماندهٔ رسوم مغان شمرده لیکن چه‌بسا از فرقه‌های هندو متأثر بوده باشد.

فصل هفتم با عنوان «زندگی آیینی: بیرون از آتشکده» به شرح زندگی دینی پارسیان از زمان تشریف اختصاص دارد. از مباحث این فصل است جشن‌های پارسیان، دعا‌های روزانه و بستن گُستی (کمربند مقدّس) که در آیین‌های بودایی و هندو نیز دارای اهمّیت است و خود از نهادی مشترک مربوط به هند و ایران باستان خبر می‌دهد.

در پایان، ذیل عنوان «واژگان برگزیده»، بسیاری از اصطلاحات خاصّ دین زردشتی مندرج در کتاب تعریف شده‌اند اما مشخص نیست که آن کار مؤلف است یا افزودهٔ مترجم.

آرزو رسولی

یاوریان، اکبر، واژه‌نامهٔ لری، انتشارات افلاک، خرم‌آباد ۱۳۸۵، ۷۹۰ صفحه.

موضوع پژوهش در این اثر گویش لری به مرکزیت خرم‌آباد (مرکز استان لرستان) است. مؤلف در پیشگفتار آورده است که مدت ۱۲ سال به گردآوری واژه‌های لری و تحقیق دربارهٔ آنها اشتغال داشته و این گویش را با برخی گویش‌های دیگر مانند لکی، کردی، بختیاری، گیلکی و دیلمی، بهدینانی، سگزی، دشتستانی، اشترینانی مقایسه کرده است. مقدمه، به رسم معمول در این قبیل پژوهش‌ها، حاوی اطلاعات تاریخی، جغرافیایی، زبانی و فرهنگی - قومی منطقه است. ضمناً، در آن، در جدول‌هایی بسیار بلند، واژگان لری با برخی واژه‌های اوستایی، فارسی و انگلیسی برابر نهاده شده‌اند. «لری و زبان عربی»، «لری، زبان انگلیسی

تحول بزرگی در امر مناسک دینی بوده‌اند. بنا بر آموزه‌های آنان، خداوند جزئیات نیایش را ابلاغ می‌کند، و این همان است که مغان همواره در مدّ نظر داشته‌اند تا به‌ضرورت میان خداوند و انسان واسطه باشند هر چند بسیاری از تعالیم آنان از جمله ترغیب ازدواج با خواهر و مادر را ایرانیان، با نفرت، رد کردند.

در **فصل چهارم** با عنوان «زردشت و جهان خارج»، مؤلف کوشیده است تأثیر اوستا را در خارج از ایران به‌خصوص بر دین یهود بنمایاند. به نظر وی، بیشتر جنبه‌های دین یهود، از جمله اعتقاد به موجودات آسمانی، حیات اخروی، رستاخیز (فرشکرد)، نجات‌بخشان (سوشیانت‌ها) از زردشت به عاریت گرفته شده است حتی آموزهٔ تناسخ، که تفکر هندی را عمیقاً تحت تأثیر قرار داده، از مغان و استنباط از فرّوشی‌ها نشأت گرفته است. آیین زردشت ویژگی‌هایی دارد که نشان می‌دهد او از هم‌عصرانش بسی پیشروتر بوده است.

در **فصل پنجم**، بررسی آیین منعکس در اوستای متأخر تفاوت آن را در اصول اعتقادی با آیین منعکس در اوستای متقدّم نشان می‌دهد.

در **فصل ششم** با عنوان «زندگی آیینی: آتشکده‌ها و برج‌های خاموشی»، مناسک دین زردشتی در زندگی پارسیان بررسی شده است. در این فصل، از وجود سه نوع آتشکده (آتش بهرام، آدران، و دادگاه)، احترام به آتش، نشاناندن (= افروختن) آتش خصوصاً آتش بهرام که ترکیبی از شانزده آتش متفاوت است، نخستین آتش بهرام که در سنجان برپا شده بود سخن رفته است. همچنین اشاره شده که آیین‌های تدفین و برج‌های خاموشی نیز در هند دچار تغییراتی شده است؛ از جمله در فرقهٔ کوچکی از پارسیان سوزاندن

واژه‌نامه را، هرچند، به دعوی مؤلف، بیشتر با هدف پژوهش ریشه‌شناختی تهیه شده، نمی‌توان فرهنگ ریشه‌شناختی روشمند شمرد بلکه باید آن را واژه‌نامه‌ای توصیفی شمرد که گه‌گاه، در آن، به ساخت یا ریشه‌ واژه اشاره شده است. فهرست منابع با ۷۲ مدخل در پایان درج شده است. آ.ک.

و یا واژه‌های اروپایی»، «تلفظ در لری»، «لری و گویش لکی» و «نگارش لری» از دیگر مباحث مقدمه است. در بخشی دیگر با عنوان «نکات دستوری»، آواها یا واج‌های لری به تفصیل معرفی و درباره آنها بحث شده است. در این بخش، فرایند ابدال در ۱۱۱ جدول نشان داده شده است. واژه‌نامه، که طی آن به ریشه‌شناسی نیز پرداخته شده، نزدیک به ۱۲ هزار مدخل را دربرمی‌گیرد. این

مقاله

پورجعفر، محمدرضا و فرهاد مهندس‌پور، «همانندی‌های دو قهرمان اسطوره‌ای در ادبیات حماسی ایران و ادبیات نمایشی ایرلند (رستم - کوهولین)»، پژوهش‌های ادبی، سال دوم، شماره هفتم (پیاپی ۷)، بهار ۱۳۸۴، ص ۱۰۹-۱۲۰.

موضوع مقاله بررسی تطبیقی دو قهرمان اسطوره‌ای از دو نوع ادبی است: رستم از ادبیات حماسی ایران و کوهولین^{۲۸} از ادبیات نمایشی ایرلند. نویسندگان مقاله، با بررسی مشابهت‌های موجود میان این دو قهرمان از دو فرهنگ کاملاً متفاوت، قصد دارند اندیشه بنیادی و خاستگاه مشترک تراژیک دو اثر ادبی را نشان دهند. مهم‌ترین وجه تشابه این دو اسطوره فرزندکشی است. «کوهولین»، برخلاف اساطیر مغرب‌زمین که معمولاً مضمون پیروزی پسر را بر پدر (پدرکشی) دربردارند، ناچار به نبرد با جوانی ناشناس («کانالاخ»)^{۲۹} می‌شود و، پس از مرگ جوان، درمی‌یابد که وی فرزند خود او بوده است و، همانند سهراب، بازوبند پدر را به بازو دارد. در این

مقاله، نمایشنامه کوهولین، که ویلیام باتلر ییتز^{۳۰} براساس همین اسطوره نگاشته است، با داستان رستم و سهراب شاهنامه مقایسه شده است. کهن‌ترین تحریر این اسطوره به زبان ایرلندی باستان و متعلق به قرن نهم میلادی است و با نمایشنامه موصوف تفاوت‌هایی دارد هرچند که این تفاوت‌ها در اصل داستان تأثیری ندارد^{۳۱}. در ضبط نام قهرمان داستان نیز تفاوت‌هایی بین دو متن وجود دارد که حاصل تحولات زبان‌شناسی است.^{۳۲} «کوهولین بزرگ‌ترین پهلوان و قهرمان اساطیر سیلت^{۳۳} است که درباره او داستان‌ها و

28) Cocholin 29) Conalín

30) William Butler Yeats

(۳۱) ← خالقی مطلق، جلال، «یکی داستان است پر آب چشم»، گلی رنج‌های کهن، به کوشش علی دهباشی، نشر مرکز، تهران ۱۳۷۲.

(۳۲) در نسخه ایرلندی باستان، کوهولین و کانالاخ و اویغه به ترتیب به صورت کوکولین Cūchulainn، کُنلای Conlai، آیفه Aife ضبط شده است.

33) Celt

توصیف‌های بسیار عجیب وجود دارد». قوم سلت تیره‌ای است از آریاییان که از سواحل رود دانوب به ایرلند رفتند. ریشه مشترک نژادی هم می‌تواند تأییدی بر خاستگاه مشترک دو اسطوره باشد.

برای بررسی بهتر همانندی‌های میان دو داستان، چکیده‌ای از دو داستان ایرانی و ایرلندی ارائه شده است که نشان می‌دهد هر دو پهلوان فریفته دختری از قوم دشمن می‌شوند و پسران ناشناس هر دو نتیجه پیوندی پنهان با این دختران است. کوهولین با اویفه^{۳۴}، دختر جنگجوی اسکاتلندی، و رستم با ته‌مین، دختر شاه سمنگان^{۳۵} که دست‌نشانده افراسیاب تورانی در منطقه مرزی توران است، وصلت می‌کند. تخلف هر دو قهرمان از رأی پادشاه نیز جزو مشابهت‌های این دو اسطوره ذکر شده هر چند بن‌مایه داستان کوهولین سبز شدن یک پری (= زن جادو) بر سر راه پهلوان است خواهان آنکه از تخمه او فرزندی هم‌نیرو با او به وجود آورد و به دست همین فرزند پهلوان قوم دشمن را از میان بردارد^{۳۶}. اما، در مقاله، اشاره‌ای به این بن‌مایه نشده است.

همانندی‌های دیگری که به آنها اشاره شده به شرح زیر است: اسب اسطوره‌ای هر دو پهلوان، حامی داشتن هر دو (سیمرغ برای رستم و شاهین برای کوهولین)، پنهان کردن پهلوانان پیوند خود را با دختری از قوم بیگانه، نشان گذاشتن پهلوانان برای فرزندان خود نزد همسر، تولد قهرمان تازه، تصمیم او برای یافتن پدر، بی‌خبری پدر از وجود پسر و رویارویی آن دو، مرگ پسر و سرانجام آگاهی پهلوان از فاجعه.

تفاوت نظرگیر دو داستان در فرجام آنهاست. رستم، پس از کشتن فرزند و بازشناسی او، به تقدیر پناه می‌برد؛ اما کوهولین جنون‌زده با شمشیر به

جنگ امواج دریا می‌رود. این تفاوت نیز بر شکل‌بندی روایت تأثیری ندارد. ضمناً این حادثه پایان زندگی هیچ‌یک از دو پهلوان نیست اما تلخ‌ترین مقطع زندگی آنان است. در پایان، نویسندگان مقاله، که مضمون اصلی دو داستان را خطای فردی پهلوان و ناشی از غرور او می‌دانند، نتیجه می‌گیرند که «آگاهی این پهلوانان آگاهی تراژیک قوم و نژاد آنان نسبت به زندگی و حیات نیز هست». بدین‌سان، آنان به قیاس‌ها و تحلیل‌های فلسفی دست می‌زنند اما در باب خاستگاه این دو اسطوره، به خلاف انتظار خواننده، تحلیلی ارائه نمی‌دهند.

در این مقاله، به روایتی چینی مشابه با دو داستان مذکور اشاره شده که محقق‌های هندی آن را روایت اصلی داستان رستم و سهراب می‌دانند، که نویسندگان مقاله در باب آن اظهار نظری نمی‌کنند. بررسی این دو اسطوره را به صورت مفصل‌تر و تحلیلی‌تر همراه با مقایسه با دو اسطوره مشابه دیگر در اساطیر آلمانی و روسی، پیش از این، در مقاله جلال خالقی مطلق^{۳۷}، «یکی داستان است پر آب چشم»، خواننده‌ایم.

وی ریشه مشترک هر چهار روایت را روایتی سکایی و تفاوت‌های آنها را از تفاوت میان تشکیلات اجتماعی و فرهنگی اقوام دانسته است. «روایت رستم و سهراب بعداً به زبان‌های ماندایی، ارمنی، کردی، ترکی، آسی و چند گویش قفقازی دیگر نیز رفته» که خالقی به بررسی این روایات و

34) Oaife

۳۵) در مقاله (ص ۱۱۵ مجله) ته‌مین به خطا دختر افراسیاب معرفی شده است.
۳۶) خالقی، همان.
۳۷) همان.

زیباروی ترسا روی داده توبه می‌کند؛ ۲. دختر ترسا به آیین شیخ درمی‌آید؛ ۳. و پس از اسلام آوردن می‌میرد.

تأویل متفاوت نویسنده با توجه به پیرنگ حکایت صورت می‌گیرد. در این پیرنگ، سه موقعیت وجود دارد: موقعیت نخست: پیری صاحب کمال که هم علم دارد و هم عمل. حلقه انتقال به موقعیت دوم: پیر مکرر خواب می‌بیند که از حرم به روم افتاده است. موقعیت دوم: شیخ از حرم به روم می‌افتد و دختر ترسا وارد صحنه می‌شود و معنای عاشقی و کفاری در شیخ محقق می‌گردد. حلقه انتقال به موقعیت سوم: شاگردان پیر از خدا می‌خواهند که به او توفیق توبه دهد و رسول اکرم در رؤیای یکی از آنان مژده می‌دهد که پیر را به راه راست برگردانده است. موقعیت سوم: پیر توبه می‌کند، معشوقه به دست شیخ مسلمان می‌شود و بلافاصله می‌میرد.

نویسنده، سپس به تأویل عناصر موجود در موقعیت‌های سه‌گانه و حلقه‌های انتقال می‌پردازد: شیخ صنعان نماد نوع انسان است که دو جنبه تاریک و روشن دارد. موقعیت نخست او: پیری در کمال و با کرامات و مقامات معنوی. خودبینی آغاز فعلیت یافتن نیمه تاریک وجود اوست. کنش محوری «از حرم به روم افتادن» نماد تغییر انسان از حالتی که زمینه غالب شخصیت اوست به حالتی که زمینه غالب آن ظلمت است، با این توضیح که این سفر و ماجراهای پس از آن سیر و سفری انفسی و درونی است نه آفاقی و بیرونی.

دختر ترسا تجسد ساحت رومی وجود آدمی است: دختر روحانی صفت و نفس نیز مجرد و روحانی است؛ دختر در معرفت «روح الله» ید طولایی دارد، نفس آدمی نیز در رو روح الله

تغییرات آن نزد هر قوم پرداخته و اطلاعات جامعی به دست داده است.
آ. ر.

زرقانی، سید مهدی، «تأویلی دیگر از حکایت شیخ صنعان»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، سال ۳۹، شماره ۳ (پی در پی ۱۵۴)، پاییز ۱۳۸۵، ص ۸۴-۶۴.

داستان شیخ صنعان نام عطار را به ذهن می‌آورد. توسع معنایی داستان چندان است که تأویل‌های گوناگون را برتابد و همچنان نکاتی ناگفته و گره‌هایی ناگشوده را باقی گذارد. نویسنده، ضمن بررسی تأویل‌های موجود از محققانی چون منوچهر مرتضوی، زرین‌کوب، پورنامداریان، کزازی و جلال ستاری، تأویلی تازه در باب آن ارائه داده است.

داستان شیخ صنعان، به زعم زرین‌کوب، سرگذشت روح پاک (= شیخ صنعان) است که از عالم جان به دنیای ماده (= روم) آمده و گرفتار تعلقات گشته و از گوهر آسمانی خود غافل مانده است. اما جذبۀ غیبی او را از آرایش‌ها (= تجربه عشق ناسوتی) پاک می‌کند و به عالم علوی و صفا و پاکی می‌برد.

در تأویل پورنامداریان و کزازی و جلال ستاری این داستان ماجرای پیر پارسایی است که با تجربه عشق مژگی (= عشق به دختر ترسا) از مرتبه زهد به درجه عشق عرفانی ارتقا می‌یابد.

نویسنده مقاله، ضمن اشاره به پیرنگ داستان شیخ صنعان، بر آن است که تأویل مبتنی بر «تزکیه‌بخشی» تجربه عشقی شیخ نقض‌پذیر است: ۱. در این حکایت، شیخ از آنچه پس از دیدار با

«صد معرفت» دارد. دختر شیخ را به اعمال مغایر شرع و کمال می‌خواند، نفس اماره نیز با ما چنین می‌کند. دختر ترسا مؤنث است، نفس نیز مؤنث است. مرتبه امارگی غبار میان انسان و خداست و توبه زمینه بازگشت او به «حرم امن و ایمان» است. مریدان صدای عقل‌اند. عقلی که انسان را از نفس اماره برحذر می‌دارد. کنش محوری مریدان با رسول اکرم همسو و هم‌جهت است (همسوئی شرع و عقل).

نتیجه آنکه حکایت شیخ صنعان نقد حال همه انسان‌ها در همه زمان‌هاست که پیوسته در کشاکشی با دختر ترسای وجودشان هویت حقیقی خود را نشان می‌دهند. این اصلی‌ترین عقبه راه عشق است که عطار آن را در پایان «عذر آوردن مرغان» به عنوان مضمون عام مطرح کرده است. نویسنده، در بیان دقایق و ریزه‌کاری‌های تأویل خود، از آیات قرآن و کلام رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و اشعاری از مولانا و سنائی و نیز خود عطار به شایستگی بهره برده است. س.غ.

کرد زعفرانلو، عالیه، «مقدمه‌ای بر واج‌شناسی خود واحد»، مجله زیباشناسی، سال بیستم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۸۴، ص ۷۵-۴۷.

واج‌شناسی خود واحد^{۳۸} را نخستین بار گلد اسمیت^{۳۹}، در رساله دکتری خود، با تحقیق در زبان‌های نواختی، به عنوان حوزه‌ای مستقل در واج‌شناسی زایشی مطرح کرد و آن را به زبان‌های آهنگین تعمیم داد.

مؤلف به توصیف نظرگاه‌هایی در واج‌شناسی – واج‌شناسی زایشی معیار^{۴۰} یا انگاره SPE،

واج‌شناسی خود واحد – و مقایسه آنها می‌پردازد. واج‌شناسی زایشی معیار و واج‌شناسی ساختاری امریکایی هر دو انگاره خطی از ساخت واجی زبان به دست می‌دهند. دلیل خطی بودن، روش‌های واج‌آرایی در واج‌شناسی ساختاری و قواعد حساس به بافت در واج‌شناسی معیار است. اما در واج‌شناسی خود واحد، شواهدی وجود دارد که خطی نبودن ساخت واجی را تأیید می‌کنند. اولین بار هاکت^{۴۱} فرض غیرخطی بودن را در برابر خطی بودن مطرح کرد. گلد اسمیت تحلیل خود را با واج‌شناسی زبان ایگبویی^{۴۲}، یکی از زبان‌های افریقایی، شروع کرد و آن را به سایر زبان‌های نواختی کشاند. او بازنمایی واجی را از حالت خطی درآورد و آن را به صورت شبکه نشان داد و نتیجه گرفت که در بازنمایی واجی چند لایه^{۴۳} وجود دارد و فضای بازنمایی چندبعدی است که در هر بُعدش یک یا چند مشخصه مستقل تولیدی مندرج است. آراء گلد اسمیت در زمینه واج‌شناسی خود واحد به آراء هاکت شباهت دارد. تفاوت تنها در اصطلاحاتی است که هر یک از آنان اختیار کرده است. هاکت به جای اصطلاح autosegmental و tier از اصطلاح component (سازه) استفاده کرده است. به نظر او، فرض خطی بودن واحدهای واجی در موارد خاصی – تکیه و نواخت – صدق نمی‌کند که معمولاً روی بیش از یک واکه و همخوان گسترش می‌یابند و غیرخطی و زبرزنجیری‌اند. تفاوت بازنمایی خود واحد و

38) autosegmental phonology

39) Goldsmith

40) standard generative phonology

41) Ch. Hockett

42) Igbo

43) tier

واج‌شناسی زایشی در مطالعه زبان‌های نواختی و آهنگین و بازنمایی موفق عناصر نوای گفتار نشان داده می‌شود.

در انگاره SPE هاله و چامسکی^{۴۴}، نواخت به صورت مشخصه‌ای هم‌ارز سایر مشخصه‌ها محسوب می‌شود در صورتی که شواهد این هم‌ارزی را تأیید نمی‌کنند.

در مقاله، برای بازنمایی نواخت افتان شواهدی از زبان‌های نواختی از جمله چینی ذکر و برای آن چند فرضیه پیشنهاد شده است.

در دنباله مقاله، مسئله چگونگی پیوند میان نواخت‌ها و عناصر حامل نواخت مطرح می‌گردد و به آن پاسخ داده می‌شود.

ثریا پناهی

44) M. Halle & N. Chomsky

بازنمایی خطی در این است که بازنمایی خطی زنجیره‌ای است از واحدهای واجی اما بازنمایی خود واحد دو لایه یا چند لایه است. مثلاً، در زبان نواختی، نواخت روی لایه جداگانه‌ای بازنمایی می‌شود. در لایه نواخت مشخصه‌های حنجره و در لایه غیرنواختی مشخصه‌های دهانی نشان داده می‌شوند و، در این بازنمایی، واحدهای واجی به صورت زنجیره خطی ساده در کنار هم نیستند. در بازنمایی، علاوه بر واحدهای واجی، خطوط پیوندی نیز نشان داده می‌شوند. خطوط پیوندی ارتباط زمانی میان مشخصه‌های حنجره و دهان را نشان می‌دهند.

نویسنده نواخت را از دیدگاه خود واحد بررسی می‌کند. عناصر نوایی هرگاه به عنوان واحدی واجی در یک لایه خود واحد تلقی شوند، بیان قواعد واجی ساده‌تر می‌گردد. در تأیید ضرورت فرض وجود لایه خود واحد، ناتوانی